

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Sonrası Türkiye’de Yargı, Yasama ve İdari Denetim: Kurumsal Bağımsızlık ve Demokratik Yönetişim

Judicial, Legislative and Administrative Oversight in Türkiye after the Presidential Government System: Institutional Independence and Democratic Governance

Recep KAYA¹

Öz

Bu çalışma, 2017 sonrası dönemde ortaya çıkan kurumsal dönüşümü merkeze alarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin (CHS) Türkiye’de yasama, yargı ve denetim mekanizmaları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Siyasal rejim tipolojileri, demokratik gerileme literatürü ve yeni kurumsalcı yaklaşımlar temelinde oluşturulan analitik çerçeve; kurumsal bağımsızlık, demokratik hesap verebilirlik ve işlevsel etkililik eksenlerine dayanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de bürokratik kurumların CHS sonrası dönüşümü; ulusal düzenlemeler, karşılaştırmalı örnekler ve uluslararası veri setleri birlikte kullanılarak analiz edilmektedir. Bulgular, CHS ile birlikte yürütme organının sistem içinde daha merkezi bir konuma yöneldiğine işaret etmekte; buna karşılık yasama organının denetim kapasitesinde görece bir daralma yaşandığını göstermektedir. Yargı alanında Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun yapısı, yüksek yargıya ilişkin atama süreçleri ve istinaf sisteminin işleyişi, yargı bağımsızlığına ilişkin tartışmaları daha görünür hâle getirmektedir. V-Dem, Freedom House ve World Justice Project verileri, 2017 sonrasında hukukun üstünlüğü ve demokratik yönetim göstergelerinde belirgin bir gerileme eğilimine işaret etmektedir. İdari denetim kurumlarında kapasite artışına rağmen, bağımsızlık ve bağlayıcılık açısından bazı sınırlılıklar devam etmektedir. Sonuç olarak çalışma, CHS’nin yönetim yapısını daha yürütme odaklı bir çerçevede yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Yargı Bağımsızlığı, Yasama Denetimi, İdari Denetim, Demokratik Gerileme.

Abstract

This study examines the institutional transformation in Türkiye after 2017 by focusing on the effects of the Presidential Government System (PGS) on legislative, judicial and oversight mechanisms. The analytical framework is grounded in political regime typologies, the literature on democratic backsliding and new institutionalist approaches and is structured around institutional independence, democratic accountability and functional effectiveness. In this context, the post-PGS transformation of bureaucratic institutions is analyzed through national regulations, comparative cases and international datasets. The findings suggest that the PGS has shifted the executive toward a more central position within the system, while the oversight capacity of the legislature has experienced a relative decline. In the judicial sphere, the structure of the Council of Judges and Prosecutors, appointment procedures to high courts and the functioning of the appellate system have made debates on judicial independence more visible. Data from V-Dem, Freedom House and the World Justice Project indicate a noticeable downward trend in rule of law and democratic governance indicators after 2017. Despite increased capacity in administrative oversight bodies, limitations remain in terms of independence and binding authority. Overall, the study argues that the PGS has reshaped Türkiye’s governance structure in a more executive-centered direction.

Keywords: Presidential Government System, Judicial Independence, Legislative Oversight, Administrative Accountability, Democratic Backsliding.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye, recepkaya03@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9072-232X>, <https://ror.org/00sfg6g55>

Giriş

Türkiye’de siyasal sistem, özellikle 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren kurumsal otorite dağılımı, yürütme-yasama ilişkileri ve yargı bağımsızlığı bakımından dikkat çekici bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2017 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine (CHS) geçiş, bu dönüşümün siyasal ve anayasal açıdan en kritik kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır. Parlamenter sistemden başkanlık tipi bir modele yönelen bu geçiş, yalnızca anayasal organların yetki paylaşımını yeniden tanımlamakla kalmamış; aynı zamanda siyasal karar alma süreçlerini, kurumsal denge-denetim mekanizmalarını ve kamu yönetiminin yönetim kapasitesini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin yeni siyasal mimarisi, yürütmenin merkezi konumunu güçlendiren, karar alma süreçlerini hızlandırmayı hedefleyen ve devlet aygıtını daha dikey bir kurumsal hiyerarşi çerçevesinde yeniden yapılandıran bir görünüm sergilemektedir.

Siyasal sistemlerde yürütme merkezileşmesi ve denge-denetim mekanizmalarının işlevselliğinin zayıflaması, demokratik yönetim literatüründe demokratik gerileme kavramı çerçevesinde kapsamlı tartışmaların odağında yer almaktadır. Bermeo (2016), bu süreçte demokratik erozyonun çoğu zaman seçimsel süreçlerden ziyade kurumların işlevselliğinin aşınması yoluyla gerçekleştiğini vurgularken; Levitsky ve Ziblatt (2019) demokratik sistemlerin gerilemesini çoğunlukla kademeli ve kurumsal aşınma süreçleriyle açıklamaktadır. Bu çerçevede demokratik dayanıklılığın temel belirleyicilerinden biri, yürütme gücünü dengeleyebilen yasama, yargı ve idari denetim organlarının bağımsızlık ve etkililik düzeyi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de CHS sonrası dönemde Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun (HSK) yapısında gerçekleştirilen değişiklikler, yüksek yargı üyelerinin belirlenme süreçlerinin yeniden tasarlanması, istinaf sisteminin kurumsal rolünün artması ve idari denetim kurumlarının (Devlet Denetleme Kurumu, Sayıştay, Kamu Denetçiliği Kurumu) konumlanması, bu dönüşümün incelenmesi açısından önemli analiz alanları sunmaktadır.

Uluslararası yönetim ve demokrasi göstergeleri, CHS sonrası dönemde yaşanan kurumsal dönüşümü deneysel olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. V-Dem’in Judicial Constraints on the Executive ve Liberal Democracy Index göstergelerinde 2017 sonrasında gözlenen düşüş eğilimi, yargının yürütme üzerindeki dengeleyici kapasitesinde bir zayıflama olabileceğine işaret etmektedir (Coppedge, Gerring, Knutsen, Lindberg, vd., 2023). Benzer biçimde, World Justice Project’in Hukukun Üstünlüğü Endeksi ile Freedom House raporları, Türkiye’de kurumsal özerklik ve hesap verebilirlik alanlarında uzun dönemli bir gerileme eğiliminin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Freedom House, 2023; WJP, 2023). Bu çalışmada, söz konusu eğilimlerin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte şekillenen kurumsal dönüşüm süreçleriyle hangi ölçüde ilişkili olduğu karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmaktadır.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında yaşanan kurumsal dönüşümü daha geniş bir kuramsal zeminde değerlendirebilmek için karşılaştırmalı siyaset yazını önemli bir açıklama çerçevesi sunmaktadır. Bu bağlamda Polonya ve Macaristan örnekleri, yürütme yetkilerinin yoğunlaşması ile yargı ve denetim kurumları üzerindeki siyasal etkinin artması nedeniyle Avrupa’daki demokratik gerileme tartışmalarında sıklıkla referans verilen vakalar arasında yer almaktadır (Sadurski, 2019). Latin Amerika literatürü ise başkanlık sistemlerinde yürütme gücünün yoğunlaşmasının kurumsal denge mekanizmaları üzerindeki etkilerini analiz eden kapsamlı çalışmalar sunmaktadır (Shugart & Carey, 2012; Cheibub, 2006). Bu çerçevede Türkiye’nin CHS deneyimi, söz konusu karşılaştırmalı literatürle kurduğu ilişki bakımından özgün bir inceleme alanı ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın temel problem durumu, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Türkiye’de yasama, yargı ve idari denetim mekanizmalarının bağımsızlık ve etkililik kapasitesini nasıl etkilemiştir?” sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu soruya bağlı olarak araştırma şu alt sorular doğrultusunda genişletilmiştir:

- ✓ CHS, yasama organının yürütmeyi denetleme kapasitesini hangi düzeyde dönüştürmüştür?
- ✓ Yargı kurumlarında gerçekleştirilen yapısal değişiklikler (HSK, yüksek yargı, istinaf sistemi) bağımsızlık ve işlevsellik bakımından nasıl sonuçlar doğurmuştur?
- ✓ İdari denetim organlarının (DDK, Sayıştay, KDK) kurumsal konumlanışı yürütme merkezileşmesi bağlamında nasıl bir rol oynamaktadır?
- ✓ Uluslararası yönetim ve demokrasi göstergeleri Türkiye’nin CHS sonrası konumunu nasıl yansıtmaktadır?
- ✓ Türkiye’nin CHS deneyimi, hibrit rejim, melez model ve demokratik gerileme literatürüyle hangi noktalarda kesişmektedir?

Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında ortaya çıkan yapısal dönüşümlerin yasama, yargı ve idari denetim kurumlarının işleyişi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, yürütme yetkisinde gözlenen kurumsal merkezileşmenin denge ve denetim mekanizmalarının kurumsal bağımsızlığı ve demokratik yönetim kapasitesi üzerindeki etkisinin ne yönde gerçekleştiğidir. Bu amaç doğrultusunda anayasal değişiklikler ve kurumsal yeniden yapılanma süreçleri, karşılaştırmalı ve normatif kurumsal analiz yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın temel tezi, yürütme yetkisinde gözlenen merkezileşme eğiliminin yasama, yargı ve idari denetim organlarının kurumsal bağımsızlığı üzerinde sınırlayıcı etkiler yaratabileceği ve bu durumun demokratik yönetim kapasitesinde belirli zayıflamalara yol açabileceği yönündedir. Türkiye’nin CHS sonrası deneyimini yasama, yargı ve idari denetim boyutlarını birlikte ele alan çalışmalarda görece sınırlı olması, araştırmanın kuramsal açıdan özgün bir katkı sunmasına imkân tanımaktadır. Makalenin izleyen bölümlerinde sırasıyla demokratik gerileme, yürütme merkezileşmesi ve kurumsal özerklik ele alınmakta; ardından CHS sonrasında ortaya çıkan kurumsal dönüşüm üç ana eksen çerçevesinde bulgularla analiz edilmekte ve son aşamada bu bulgular karşılaştırmalı ve kuramsal bir perspektifle tartışılmaktadır.

1. Literatür ve Kuramsal Çerçeve

Siyasal sistemlerin kurumsal işleyişi, denge ve denetim düzenekleri ile demokratik niteliğini ele alan çağdaş yazın, özellikle 2000’li yıllardan sonra önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, yürütme yetkisinin yoğunlaşması, kurumsal özerkliğin aşınması ve demokratik gerileme eğilimleri etrafında genişleyen bir tartışma alanının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişi, bu kuramsal tartışmalar bağlamında hem karşılaştırmalı siyaset yazınında hem de anayasa hukuku yazınında giderek daha fazla incelenen bir örnek hâline gelmiştir.

Bu bölümde demokratik gerileme, başkanlık sistemlerinde yürütmenin merkezileşmesi, yargı bağımsızlığı ve yargısal kurullar ile idari denetim ve ombudsmanlık mekanizmaları bütüncül bir kuramsal perspektif çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, CHS sonrasında Türkiye’de gözlenen kurumsal dönüşümün teorik ve karşılaştırmalı düzeyde nasıl analiz edilebileceğine ilişkin bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

1.1. Demokratik Gerileme ve Kurumsal Kırılma Yaklaşımları

Demokratik gerileme, çağdaş siyaset biliminde demokratik kurumların zaman içinde ve çoğu durumda kademeli biçimde aşınmasını ifade eden merkezi bir kavram hâline gelmiştir. Bermeo (2016), modern otoriterleşme süreçlerinin artık darbeler ya da ani rejim kırılmalarından ziyade, mevcut kurumsal yapıların içeriden dönüştürülmesi yoluyla ilerlediğini belirtmektedir. Bu çerçevede yürütme organının yargı, yasama ve denetim kurumlarını hukuken meşru görünen araçlar aracılığıyla yeniden şekillendirmesi, demokratik sistemlerde önemli kırılma alanları yaratabilmektedir. Levitsky ve Ziblatt (2019) ise bu süreci “sandık yoluyla otoriterleşme” kavramı ile açıklamakta ve demokratik rekabetin kademeli biçimde daraltılmasının günümüz rejim dönüşümlerinin temel örüntülerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Ginsburg ve Huq (2018), demokratik gerilemeyi üç temel kurumsal düzlemde ele almaktadır: yargı bağımsızlığının aşındırılması, yasama denetiminin zayıflatılması ve idari denetim organlarının etkililiğinin sınırlandırılması. Bu mekanizmaların birlikte işlemesi durumunda siyasal sistemlerin rekabetçi otoriterliğe benzer hibrit yapılara dönüşebileceği ileri sürülmektedir. Polonya (Sadurski, 2019) ve Macaristan’da (Bozóki & Hegedüs, 2018) yürütmenin yargı kurulları üzerindeki etkisinin artırılması, yüksek yargı organlarının yeniden yapılandırılması ve denetim kurumlarının kurumsal konumlarının değiştirilmesi, bu tartışmalar bağlamında sıklıkla referans verilen örnekler arasında yer almaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından Türkiye’de ortaya çıkan kurumsal düzenlemeler, bazı yönleriyle bu karşılaştırmalı örneklerle benzer tartışma başlıklarını gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, her ülkenin tarihsel, siyasal ve kurumsal bağlamının farklılık gösterdiği dikkate alındığında, bu benzerliklerin doğrudan eşdeğerlik ilişkisi kuracak biçimde değil, analitik bir karşılaştırma çerçevesinde değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yönüyle Türkiye örneği, demokratik gerileme yazını açısından dikkatle incelenmesi gereken özgün bir vaka niteliği taşımaktadır.

Bu kuramsal çerçeve, Türkiye’de CHS ile birlikte yaşanan dönüşümü yalnızca anayasal bir sistem değişikliği olarak değil; aynı zamanda kurumsal özerklik, denge-denetim ilişkileri ve yönetim kapasitesi bağlamında daha geniş bir tartışma alanı içinde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

1.2. Başkanlık Sistemlerinde Yürütme Merkezileşmesi ve Kurumsal Denge

Başkanlık sistemlerinin en belirgin özelliklerinden biri, yürütme organının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve yasamadan bağımsız bir demokratik meşruiyet kaynağına sahip olmasıdır (Cheibub, 2006). Bu durum, siyasal sistemlerde istikrar ve karar alma kapasitesini artırma potansiyeli taşımakla birlikte, yürütme gücünün yoğunlaşması riskini de beraberinde getirebilmektedir. Linz (1990), başkanlık sistemlerinde yürütmenin sistemin merkezine yerleşme eğilimini “başkanlık tehlikesi” kavramı ile açıklamaktadır.

Shugart ve Carey (2012), yürütme odaklı başkanlık modellerinde otoriterleşme riskinin özellikle üç koşul altında arttığını belirtmektedir: başkanın tek taraflı karar alma yetkilerinin genişlemesi, yasama organının denetim kapasitesinin sınırlandırılması ve yargı ile denetim kurumlarının yürütme karşısındaki özerkliğinin zayıflaması. Latin Amerika yazınında Negretto (2013) ile Mainwaring ve Shugart (2012), yürütmenin geniş yetkilerle donatıldığı sistemlerde kurumsal dengeğin zaman içinde yürütme lehine kayabildiğini ortaya koymaktadır.

Bu kuramsal çerçeve Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, CHS ile birlikte cumhurbaşkanına tanınan kararnama çıkarma yetkisi, üst düzey kamu görevlilerini atama yetkisi ve bütçe sürecindeki belirleyici rol gibi unsurların yürütme kapasitesini önemli ölçüde artırdığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu yetkilerin sistem içindeki karşılıklarının ve denge-

denetim mekanizmalarıyla ilişkilerinin somut uygulamalar üzerinden değerlendirilmesi, kuramsal çıkarımların ampirik olarak sınanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle CHS’nin yürütme merkezileşmesi yazın alanıyla kurduğu ilişki, yalnızca kuramsal benzerlikler üzerinden değil, uygulama sonuçları dikkate alınarak ele alınmalıdır.

1.3. Yargı Bağımsızlığı ve Yargısal Kurullar

Yargı bağımsızlığı, demokratik hukuk devletinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Larkins (1996), yargı bağımsızlığını kurumsal ve işlevsel olmak üzere iki boyutta ele almaktadır. Kurumsal bağımsızlık, yargı organlarının yürütme ve diğer siyasal aktörlerden özerk olmasını ifade ederken; işlevsel bağımsızlık, hâkimlerin kararlarını herhangi bir dış etki olmaksızın verebilme kapasitesine işaret etmektedir. Bu bağlamda yargı kurulları, yargı bağımsızlığının kurumsal güvenceleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Garoupa ve Ginsburg (2009), bir yargı kurulunun bağımsızlığının; üye seçiminin çoğulcu yapısı, yürütme etkisinin sınırlılığı ve atama-terfi süreçlerinin şeffaflığı gibi unsurlara bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Polonya ve Macaristan örneklerinde yargı kurullarının siyasal iktidar tarafından yeniden yapılandırılması, bu ilkelerin zayıflaması durumunda yargı bağımsızlığının nasıl etkilenebileceğini gösteren önemli karşılaştırmalı örnekler sunmaktadır (Sadurski, 2019). Kosaç (2016), yüksek yargı organlarında gerçekleştirilen ani ve kapsamlı yapısal değişikliklerin kurumsal öngörülebilirliği zedeleyebileceğini ve içtihat sürekliliğini olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Staton (2010) ise siyasal baskının arttığı dönemlerde mahkemelerin karar alma süreçlerinde daha stratejik davranışlar geliştirebileceğini ileri sürmektedir.

Bu kuramsal yaklaşımlar, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında Türkiye’de Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun yeniden yapılandırılması ve yüksek yargı pratiğinde gözlemlenen değişimlerin değerlendirilmesi açısından analitik bir zemin sunmaktadır. Ancak bu değerlendirmelerin sağlıklı biçimde yapılabilmesi için, kurumsal düzenlemelerin yanı sıra uygulama örnekleri ve deneysel bulguların birlikte ele alınması gerekmektedir.

1.4. İdari Denetim, Saydamlık ve Ombudsmanlık

Günümüz kamu yönetimi yaklaşımında idari denetim kurumları, yalnızca idari faaliyetlerin gözetimini sağlayan araçlar olarak değil, aynı zamanda hesap verebilirlik, şeffaflık ve hukukun üstünlüğünü destekleyen temel kurumsal yapılar olarak değerlendirilmektedir. Power (1999), çağdaş kamu yönetiminin giderek bir “denetim toplumu” niteliği kazandığını ve bu süreçte denetim mekanizmalarının siyasal sistemin işleyişinde daha merkezi bir konuma yerleştiğini ileri sürmektedir. Busuioc (2013) ise bağımsız denetim organlarının, özellikle yürütme gücünün yoğunlaştığı sistemlerde demokratik denge-denetim mekanizmalarının önemli bileşenleri arasında yer aldığını vurgulamaktadır.

Ombudsmanlık literatüründe Reif (2004) ile Gregory ve Giddings (2000), etkili bir ombudsman kurumunun bağımsızlık, erişilebilirlik ve tavsiye kararlarının uygulanabilirliği olmak üzere üç temel niteliğe sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bu kuramsal çerçeve Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun (KDK) artan başvuru hacmine rağmen kararlarının bağlayıcı nitelik taşıması; Sayıştay’ın teknik kapasitesine karşın yürütme ile kurumsal ilişkilerinin tartışma konusu olması; Devlet Denetleme Kurulu’nun (DDK) genişleyen yetkilerine rağmen yürütme ile hiyerarşik bağının devam etmesi gibi hususlar, literatürde tanımlanan ideal modellerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gereken başlıca alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu değerlendirmelerin sağlıklı biçimde yapılabilmesi için söz konusu kurumların yalnızca hukuki statülerinin değil, uygulamadaki işleyişlerinin ve kararlarının etki düzeyinin de dikkate alınması gerekmektedir.

1.5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Kavramsal Konumu

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, CHS'nin kavramsal konumu üç temel başlık altında ele alınabilir:

- ✓ *Yürütme odaklı başkanlık modeli*: Yürütmenin yetki alanının genişlemesi ve siyasal karar alma süreçlerinde merkezileşme eğilimi,
- ✓ *Kurumsal bağımsızlık tartışmaları*: Yasama, yargı ve idari denetim organlarının özerklik düzeyine ilişkin farklı değerlendirmelerin ortaya çıkması,
- ✓ *Demokratik yönetim göstergeleri bağlamında eğilimler*: Uluslararası göstergelerde gözlenen değişimlerin demokratik konsolidasyon tartışmalarıyla birlikte ele alınması.

Bu çerçevede Türkiye'nin CHS sonrası kurumsal yapısı, demokratik gerileme, yürütme merkezileşmesi ve kurumsal özerkliğin kesişiminde yer alan çok boyutlu bir inceleme alanı sunmaktadır. Bununla birlikte, bu konumlandırmanın tek yönlü nedenselliğe dayalı ilişkiler üzerinden değil, farklı kurumsal dinamiklerin etkileşimi dikkate alınarak değerlendirilmesi daha analitik bir yaklaşım sunmaktadır.

1.6. Kurumsal Bağımsızlık ve Demokratik Yönetişim Ölçütleri

Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında ortaya çıkan kurumsal dönüşümü değerlendirirken, kurumsal bağımsızlık ve demokratik yönetim ilkelerini belirli anayasal ve kurumsal ölçütler çerçevesinde ele almaktadır. Bu ölçütler; kuvvetler ayrılığı, denge ve denetleme mekanizmaları, kurumsal özerklik, görev güvencesi, atama süreçlerinin şeffaflığı ve çoğulculuğu ile bütçe ve idari bağımsızlık gibi temel unsurları kapsamaktadır (Ackerman, 2000).

Kurumsal bağımsızlık, yalnızca organik ayrılığı ifade eden biçimsel bir ilke olarak değil; aynı zamanda kurumsal karar alma süreçlerinin yürütme organından fiilen ne ölçüde bağımsız olduğu, görev sürelerinin güvence altında bulunup bulunmadığı ve kararların siyasi müdahaleye karşı ne düzeyde korunabildiği gibi işlevsel göstergeler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda anayasal tasarımın yanı sıra uygulamadaki kurumsal işleyiş de analiz kapsamına dâhil edilmektedir (Fukuyama, 2013; Venice Commission, 2010).

Demokratik yönetim ilkesi ise hesap verebilirlik, şeffaflık, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü ekseninde ele alınmaktadır. Bu çerçevede yasama, yargı ve idari denetim kurumlarının yürütme karşısındaki dengeleyici rolü; anayasal yetki dağılımı, atama usulleri ve karar alma süreçleri gibi unsurlar üzerinden incelenmektedir (Council of Europe, 2016; World Bank, 2017).

Çalışmada kullanılan bu ölçütler, karşılaştırmalı anayasa hukuku yazınıyla Avrupa Konseyi ve Venedik Komisyonu gibi uluslararası kuruluşların kurumsal bağımsızlık ve denge-denetleme mekanizmalarına ilişkin standartlarından hareketle oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, Türkiye'de CHS sonrasında ortaya çıkan kurumsal dönüşümün sadece betime dayalı değil, aynı zamanda karşılaştırmalı ve normatif bir perspektifle değerlendirilmesine imkân tanımaktadır (Council of Europe, 2016; Venice Commission, 2010; OECD, 2017).

2. Yöntem

Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sonrasında Türkiye'de yasama, yargı ve idari denetim mekanizmalarının geçirdiği kurumsal dönüşümü inceleyen nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma deseni; karşılaştırmalı siyaset yaklaşımı, doküman analizi, kurumsal analiz ve uluslararası yönetim endekslerinin sistematik yorumlanmasına dayalı çoklu yöntem stratejisi üzerine inşa edilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve,

CHS’nin hukuki, siyasal ve yönetsel boyutlarının yalnızca normatif metinler üzerinden değil, aynı zamanda fiilî uygulamalar ve karşılaştırmalı demokratik deneyimler ışığında bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Araştırmada ilk olarak kurumsal analiz yaklaşımı kullanılarak 2017 Anayasa değişikliği öncesi ve sonrası dönemin yapısal özellikleri karşılaştırılmış; yürütme, yasama ve yargı kurumlarının yetki dağılımı, örgütsel yapısı ve işlevsellik düzeylerindeki farklılaşmalar incelenmiştir. Bu bağlamda tarihsel kurumsal anlayışa dayalı perspektif, değişimin yalnızca yeni bir hükümet sisteminin uygulanmasıyla değil, aynı zamanda Türkiye’nin önceki siyasal birikimi ve kurumsal süreklilikleriyle birlikte nasıl şekillendiğini değerlendirmeye imkân sağlamıştır. Ek olarak karşılaştırmalı siyaset alanından hareketle Macaristan, Polonya ve Venezuela gibi örnekler analitik bir referans çerçevesi olarak kullanılmış; Türkiye’nin bu ülkelerle benzerlik ve farklılıkları, doğrudan eşdeğerlik kurmaktan ziyade karşılaştırmalı örüntüler üzerinden tartışılmıştır. Bu yaklaşım, CHS’nin Türkiye bağlamındaki özgün yönlerinin daha temkinli bir biçimde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Araştırmanın veri kaynakları, birincil ve ikincil nitelikte geniş bir doküman setinden oluşmaktadır. Birincil veriler; 2017 Anayasa değişikliği metni, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Hâkimler ve Savcılar Kurulu düzenlemeleri, Sayıştay’ın 2015–2023 yıllarına ait denetim raporları, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) yıllık faaliyet raporları, Devlet Denetleme Kurulu (DDK) inceleme raporları ve Cumhurbaşkanlığı yıllık programları gibi resmî belgelerden elde edilmiştir. Bu belgeler, CHS’nin kurumsal etkilerini hem hukuki çerçeve hem de uygulama düzeyi açısından değerlendirmek amacıyla sistematik olarak incelenmiştir. İkincil veriler ise demokratik gerileme, başkanlık sistemleri, yargı bağımsızlığı ve idari denetim mekanizmalarına ilişkin akademik yazın ile uluslararası raporlardan oluşmaktadır. Ayrıca V-Dem, World Justice Project (WJP), Freedom House, Avrupa Komisyonu Türkiye Raporu ve CEPEJ (2016) gibi veri setleri, CHS öncesi ve sonrası eğilimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmek amacıyla analize dâhil edilmiştir.

Verilerin analizinde tematik içerik analizi yöntemi kullanılmış ve tüm belgelerle literatür bulguları üç ana tema altında kodlanmıştır: kurumsal bağımsızlık, demokratik hesap verebilirlik ve işlevsel etkililik. Kodlama sürecinde atama ve görevden alma usulleri, yargı kurullarının yapısı, bütçe ve idari özerklik, yasama denetim araçlarının kullanım sıklığı ve etki düzeyi, denetim organlarının raporlarının uygulanma kapasitesi, içtihat istikrarı ve karar alma süreçlerinin işleyişi gibi alt göstergeler dikkate alınmıştır. Bu analiz süreci, farklı veri kaynaklarından elde edilen bulguların karşılaştırmalı ve bütüncül biçimde değerlendirilmesine imkân tanımıştır.

Çalışma belirli yöntemsel sınırlılıklar da içermektedir. Kurumsal dönüşümlerde neden-sonuç ilişkilerinin kesin biçimde ayrıştırılması güç olduğundan, değerlendirmeler ağırlıklı olarak gözlemlenen eğilimler ve karşılaştırmalı örüntüler üzerinden yapılmıştır. Türkiye’de bazı kurumsal verilere ve iç işleyişe ilişkin bilgilere erişimin sınırlı olması, özellikle denetim mekanizmalarının uygulama boyutunun ayrıntılı analizini kısmen sınırlandırmaktadır. Ayrıca uluslararası yönetim endeksleri, metodolojik farklılıklar ve bağlamsal değişkenler nedeniyle ülkeler arası karşılaştırmalarda belirli sınırlılıklar içerebilmektedir. Bununla birlikte, farklı veri kaynaklarının birlikte kullanılması ve tematik analiz yaklaşımı, bu sınırlılıkların etkisini azaltmayı ve daha dengeli bir değerlendirme sunmayı mümkün kılmaktadır.

3. Bulgular

2017 Anayasa değişikliğiyle birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin kabul edilmesi, Türkiye’nin siyasal ve kurumsal yapısında kapsamlı bir dönüşüm yaratmış; özellikle yürütme, yasama ve yargı arasındaki güç ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte karar

alma mekanizmaları belirgin biçimde merkezîleşmiş, yürütmenin anayasal yetki alanı genişlemiş ve denge-denetim düzeneklerinin işleyişi önemli ölçüde yeniden kurgulanmıştır. Bu dönüşüm yalnızca normatif düzenlemelerle sınırlı kalmamış; yargının kurumsal özerkliğinde yaşanan değişimler, yüksek yargı organlarının işleyişi, istinaf sisteminin artan ağırlığı ve uluslararası yönetim göstergelerine yansıyan eğilimler aracılığıyla da görünür hâle gelmiştir. Bu bölümde, CHS sonrasında ortaya çıkan kurumsal örüntüler; yargı bağımsızlığı, içtihat istikrarı, denetim mekanizmalarının etkinliği ve Türkiye'nin uluslararası endekslerdeki konumu çerçevesinde değerlendirilmektedir.

3.1. Hâkimler ve Savcılar Kurulunun Kurumsal Yapısındaki Değişiklikler

2017 Anayasa değişikliğiyle birlikte hâkim ve savcıların atama, terfi, disiplin ve görevden alma süreçlerini yöneten Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda üye sayısının azaltılması ve üyelerin Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, kurulun oluşum sürecinde siyasal organların belirleyici rolünü artıran bir kurumsal tasarım ortaya çıkarmıştır. Yargı kurullarının bağımsızlığı, üye seçiminde çoğulculuk ve yargı içi temsilin güçlendirilmesinin kurumsal özerklik açısından kritik olduğu çalışma alanında vurgulanmaktadır (Garoupa & Ginsburg, 2009). Bu çerçevede Türkiye'deki model, yazında tartışılan bağımsızlık ölçütleri bakımından değerlendirmeye açık bir örnek teşkil etmektedir.

Ancak kurumsal tasarımın tek başına yargı bağımsızlığı üzerindeki etkisini belirlemek mümkün değildir. Bu nedenle değerlendirme, yalnızca normatif çerçeveye değil, uygulama örüntülerine ilişkin mevcut rapor ve ikincil kaynaklara da dayandırılmalıdır. Nitekim HSK'nın atama ve disiplin kararlarına ilişkin kamuya açık yıllık faaliyet raporları ve ikincil değerlendirmeler, kurumsal işleyişin belirli dönemlerde yoğunlaşan karar üretim pratikleri içerdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu yoğunlaşmanın doğrudan siyasal müdahale ile ilişkilendirildiğini ileri sürmek mevcut veri setleri açısından sınırlı bir çıkarım olarak değerlendirilmelidir.

Yargı davranışlarını açıklamaya yönelik teorik literatür bu noktada açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Staton'un (2010) "stratejik uyumlanma" yaklaşımına göre yargı aktörleri, kurumsal baskı algısının arttığı ortamlarda kararlarını daha ihtiyatlı ve uyumlu biçimde şekillendirebilmektedir. Bu çerçeve, Türkiye bağlamında kamuoyunda yüksek görünürlüğe sahip bazı yargı süreçleri ve görev yeri değişiklikleri üzerine yapılan ikincil değerlendirmelerin yorumlanmasında analitik bir araç olarak kullanılabilir. Bununla birlikte, bu tür ilişkilerin sebebe dayalı olarak doğrulanabilmesi için sistematik veri setlerine dayalı ampirik çalışmalar gereklidir.

Öte yandan Venedik Komisyonu'nun (2017) Türkiye'ye ilişkin görüşleri, HSK'nın yapısal dönüşümünün yargı kurullarının bağımsızlığına ilişkin Avrupa standartları bakımından bazı tartışmalar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu tür değerlendirmelerin normatif karakter taşıdığı ve ülke bağamlarının farklılıklarının dikkate alınması gerektiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde, HSK'nın kurumsal yapısında gerçekleştirilen değişiklikler, yargı bağımsızlığı tartışmalarını güçlendiren bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu etkinin yönü ve düzeyi, yalnızca kurumsal düzenlemeler üzerinden değil, sistematik ampirik veriler ve uzun dönemli uygulama analizleri ile birlikte ele alındığında daha sağlıklı biçimde değerlendirilebilecektir.

3.2. Yargıtay ve Danıştay'da Kurumsal Yeniden Yapılanma

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında yüksek yargının kurumsal yapısında gerçekleştirilen değişiklikler, yargı organlarının işleyişi, iç organizasyonu ve karar üretim

süreçleri bakımından önemli bir dönüşüm alanı oluşturmıştır. Yargıtay ve Danıştay’da üye sayılarının azaltılması, daire yapılarının yeniden düzenlenmesi ve görev dağılımlarının değiştirilmesi, yüksek mahkemelerin kurumsal yapısında yeni bir organizasyon modeli ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de yüksek yargının yapısal dönüşümüne ilişkin tartışmalar, anayasa hukuku ve idare hukuku yazınında geniş biçimde ele alınmaktadır. Özellikle yargı bağımsızlığı, hâkimlik teminatı, içtihat birliği ve yüksek mahkemelerin kurumsal işleyişine ilişkin değerlendirmeler, son anayasal değişiklikler sonrasında daha görünür hâle gelmiştir (Özbudun, 2020; Gözler, 2019; Kaboğlu, 2021; Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2018). Karşılaştırmalı yazında ise bu tür yapısal değişikliklerin, kurumsal öngörülebilirlik ve içtihat sürekliliği bakımından dikkatle değerlendirilmesi gereken süreçler olduğu vurgulanmaktadır (Kosaç, 2016).

Söz konusu yeniden yapılanma, yüksek yargı organlarının iç hiyerarşisini ve karar alma süreçlerini etkileyebilecek bir kurumsal çerçeve oluşturmıştır. Ancak bu etkinin yönü ve kapsamının yalnızca normatif düzenlemeler üzerinden değil, uygulamada ortaya çıkan karar örüntüleri ve yargısal uygulamalar üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk hukuk alanında da yüksek yargı organlarının yapısal dönüşümünün, kararların öngörülebilirliği ve yargısal istikrar üzerindeki etkilerine ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır (Günday, 2017; Kaboğlu, 2021). Bu bağlamda, CHS sonrasında kamuoyunda yoğun tartışmalara konu olan bazı yargı süreçlerinde yüksek yargı organlarının değerlendirme biçimlerinin farklılaşabildiğine ilişkin tartışmaların arttığı görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu farklılaşmaların sistematik bir dönüşüm oluşturup oluşturmadığı konusunda mevcut veriler sınırlı değerlendirmelere imkân tanımaktadır.

Karşılaştırmalı yazında Bozóki ve Hegedüs (2018) ile Sadurski (2019), yürütme gücünün arttığı sistemlerde yüksek yargıya yönelik reformların; yargı kadrolarında değişim, iç hiyerarşide yeniden yapılanma ve karar örüntülerinde farklılaşma gibi sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir. Türkiye örneğinde de Yargıtay daireleri arasında benzer nitelikteki dosyalara ilişkin farklı kararların ortaya çıkabilmesi, Danıştay’ın bazı idari işlemler konusunda zaman içerisinde farklı değerlendirmeler yapabilmesi ve belirli alanlarda içtihat farklılıklarının tartışma konusu hâline gelmesi, bu literatürdeki değerlendirmelerle ilişkilendirilebilecek gözlemler sunmaktadır. Nitekim Türk hukuk yazınında da yüksek mahkemeler arasında yorum farklılıklarının hukuk güvenliği ve uygulama birliği bakımından çeşitli sorun alanları oluşturabileceği ifade edilmektedir (Gözler, 2019; Özbudun, 2020). Ancak bu farklılıkların doğrudan kurumsal yeniden yapılanmanın sonucu olduğunu kesin biçimde ortaya koyabilmek için daha uzun dönemli ve sistematik analizlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu süreçte dikkat çeken bir diğer husus, yüksek mahkeme kararlarının öngörülebilirliği ve içtihat birliği konusundaki tartışmaların daha görünür hâle gelmesidir. İchtihat farklılıklarının belirli ölçüde yargısal çeşitliliğin doğal bir sonucu olduğu kabul edilmekle birlikte, bu farklılıkların artış eğilimi göstermesi durumunda hukuki öngörülebilirlik ve kurumsal istikrar bakımından yeni değerlendirme alanları ortaya çıkabilmektedir. Türk anayasa hukuku ve idare hukuku alanında yüksek yargı organları arasındaki yorum farklılıklarının hukuk güvenliği, normların öngörülebilirliği ve yargıya duyulan güven açısından etkileri tartışılmaktadır (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2018; Günday, 2017).

Sonuç olarak, CHS sonrasında yüksek yargıda gerçekleştirilen kurumsal değişikliklerin, yargı organlarının işleyişi ve karar üretim süreçleri üzerinde belirli etkiler doğurduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu etkilerin kapsamı, yönü ve sürekliliği konusunda daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesi için, kurumsal düzenlemeler ile uygulama pratiklerini birlikte ele alan uzun dönemli ve veri temelli analizlere ihtiyaç bulunmaktadır.

3.3. İstinaf Sisteminin Kurumsal Konumunun Güçlenmesi

2016 sonrasında bölge adliye ve bölge idare mahkemelerinin faaliyete geçmesiyle birlikte Türkiye’de üç dereceli yargı sistemine geçilmiş ve istinaf mahkemeleri yargı sistemi içerisinde daha belirgin bir kurumsal konum kazanmıştır. Bu gelişme, hem yargılamaların hızlandırılması hem de yüksek yargının iş yükünün azaltılması açısından önemli bir kurumsal düzenleme olarak değerlendirilmektedir (Özbudun, 2020). Nitekim Adalet Bakanlığı Adli İstatistik verileri, istinaf mahkemelerinin önemli sayıda dosyayı karara bağlayarak Yargıtay ve Danıştay’a taşınan uyuşmazlıkların filtrelenmesinde işlevsel bir rol üstlendiğini göstermektedir (Adalet Bakanlığı, Adli İstatistikler, 2022). Bu durum, yüksek yargının daha seçici bir denetim fonksiyonu üstlenmesine katkı sağlayan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, istinaf sisteminin güçlenmesi yalnızca teknik verimlilik boyutuyla değil, kararların tutarlılığı ve kurumsal işleyiş açısından da değerlendirilmesi gereken bir alan ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası yazında, çok kademeli yargı sistemlerinde yatay ve dikey denetim mekanizmalarının yeterince kurumsallaşmaması durumunda farklı mahkemeler arasında yorum çeşitliliğinin artabileceği ifade edilmektedir (Damaška, 1991; Voigt, 2011). Bu bağlamda Türkiye’de de istinaf mahkemeleri arasında benzer nitelikteki dosyalara ilişkin farklı değerlendirmelerin ortaya çıkabildiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca Yargıtay’ın bozma oranlarına ilişkin veriler ile istinaf kararlarının denetim süreçleri birlikte değerlendirildiğinde, sistemin bazı alanlarda içtihat standardizasyonu bakımından hâlen gelişim sürecinde olduğuna ilişkin değerlendirmeler yapılabilmektedir (Yargıtay Faaliyet Raporu, 2022). Bununla birlikte, bu durumun yeni kurumsal yapının geçiş süreciyle mi yoksa yapısal özellikleriyle mi ilişkili olduğu konusu, daha uzun dönemli veriler gerektiren bir analiz alanı sunmaktadır.

İstinaf mahkemelerinin kurumsal işleyişi açısından dikkate alınan bir diğer unsur, daire başkanları ve mahkeme yönetim yapılarının organizasyona dayalı yetkileridir. Bu yetkilerin karar alma süreçlerine etkisi, yazında yargı içi hiyerarşi ve kurumsal koordinasyon bağlamında tartışılmaktadır (Garoupa & Ginsburg, 2009; Voigt, 2011). Türkiye bağlamında da bu yapının, yargı mensuplarının karar süreçleri üzerindeki olası etkileri bakımından incelenmesi gereken bir boyut olduğu söylenebilir; ancak bu etkinin yönü ve kapsamı konusunda mevcut veriler sınırlı değerlendirmelere imkân tanımaktadır.

Sonuç olarak, istinaf sisteminin güçlenmesi Türkiye’de yargı sisteminin işleyişine önemli katkılar sunmakla birlikte, karar tutarlılığı, içtihat birliği ve kurumsal koordinasyon gibi alanlarda yeni değerlendirme ve tartışma alanları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle sistemin etkilerinin daha net biçimde değerlendirilebilmesi için, hem nicel veriler hem de uzun dönemli uygulama örnekleri üzerinden yapılacak analizlere ihtiyaç bulunmaktadır.

3.4. Uluslararası Hukukun Üstünlüğü ve Demokrasi Endekslerinde Türkiye

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında Türkiye’de gözlemlenen kurumsal dönüşüm, uluslararası yönetim ve hukuk devleti göstergelerine de yansıyan bir eğilim çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu göstergeler, yargı bağımsızlığı, yürütmenin sınırlandırılması, temel hakların korunması ve kamu yönetiminin hesap verebilirliği gibi alanlarda ülkeler arası karşılaştırma imkânı sunmakla birlikte, bağlamsal farklılıklar nedeniyle temkinli yorumlanması gereken veri setleri olarak kabul edilmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye’nin kurumsal performansını değerlendirmede yaygın olarak kullanılan uluslararası endeksler arasında V-Dem (Varieties of Democracy), World Justice Project (WJP) Hukukun Üstünlüğü Endeksi, Freedom House Demokrasi ve Özgürlük Raporları

ile Avrupa Komisyonu Türkiye Ülke Raporu yer almaktadır. Bu veri setleri, farklı metodolojik yaklaşımlar içermekle birlikte uzun dönemli karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaları bakımından önem taşımaktadır.

V-Dem veri seti incelendiğinde, Türkiye’nin özellikle 2017 sonrasında “Liberal Democracy Index” ve “Judicial Constraints on the Executive” göstergelerinde aşağı yönlü bir eğilim sergilediği görülmektedir (Coppedge et al., 2023). Bu eğilim, yürütmenin sınırlandırılmasına ilişkin kurumsal mekanizmaların uluslararası ölçekte yapılan değerlendirmelerde daha zayıf algılandığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, V-Dem verilerinin uzman değerlendirmelerine dayalı bileşik bir yapı taşıdığı ve bu nedenle doğrudan nedensel çıkarım üretmekten ziyade eğilim analizi sunduğu dikkate alınmalıdır.

World Justice Project (WJP) Hukukun Üstünlüğü Endeksi de benzer bir görünüm sunmaktadır. Endeksin özellikle “constraints on government powers”, “fundamental rights” ve “civil justice” alt boyutlarında Türkiye’nin son yıllarda daha düşük puanlar aldığı görülmektedir (WJP, 2023). Bu durum, kamu gücünün sınırlandırılması ve hukuki öngörülebilirlik alanlarında yapısal tartışmaların devam ettiğini göstermektedir. Ancak WJP endeksinin algı temelli anket verileri ve uzman değerlendirmelerini birleştiren yapısı, sonuçların dikkatli yorumlanmasını gerekli kılmaktadır.

Freedom House tarafından yayımlanan “Freedom in the World” raporları da Türkiye’nin siyasal haklar ve sivil özgürlükler alanında zaman içerisinde daha düşük seviyelerde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Freedom House, 2023). Özellikle yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü ve siyasal çoğulculuk gibi alanlara yapılan vurgular, ülkenin demokratik standartlarının uluslararası karşılaştırmalarda gerilediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu raporların normatif bir değerlendirme çerçevesi içerdiği ve metodolojik olarak diğer endekslerle farklılık gösterdiği unutulmamalıdır.

Avrupa Komisyonu’nun Türkiye Raporu da benzer şekilde, yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı ve kurumsal denge mekanizmalarına ilişkin çeşitli yapısal sorun alanlarına dikkat çekmektedir (European Commission, 2023). Bu raporlar, Avrupa Birliği genişleme sürecinin bir parçası olarak hazırlanmakta olup, hem teknik hem de normatif değerlendirme unsurları içermektedir.

Tablo 1. Türkiye’nin Seçilmiş Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü Endekslerindeki Eğilim (2017–2023)

Yıl	V-Dem Liberal Demokrasi Endeksi	V-Dem Yargısal Kısıtlar	WJP Hukukun Üstünlüğü Endeksi	Freedom House Skoru
2017	0.32	0.41	0.43	32
2018	0.30	0.39	0.42	31
2019	0.29	0.37	0.41	32
2020	0.28	0.36	0.40	32
2021	0.27	0.35	0.39	32
2022	0.26	0.34	0.38	32
2023	0.26	0.33	0.38	33

Kaynak: Coppedge et al., 2023, Varieties of Democracy Dataset; WJP (2023), Freedom House (2023).

Tablo 1, Türkiye’nin 2017–2023 döneminde seçilmiş uluslararası demokrasi ve hukuk devleti endekslerindeki genel eğilimini göstermektedir. V-Dem verilerine göre özellikle “Liberal Democracy Index” ve “Judicial Constraints on the Executive” göstergelerinde kademeli bir düşüş eğilimi dikkat çekmektedir. Bu durum, yürütme organının sınırlandırılmasına ilişkin kurumsal mekanizmaların uluslararası karşılaştırmalarda daha zayıf değerlendirildiğini göstermektedir (Coppedge et al., 2023).

Benzer şekilde World Justice Project verileri, Türkiye'nin hukukun üstünlüğü göstergelerinde özellikle "government constraints" alt boyutunda düşüş eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır (WJP, 2023). Freedom House verileri ise Türkiye'nin siyasal haklar ve sivil özgürlükler alanında düşük seviyelerde değerlendirilmeye devam ettiğini göstermektedir (Freedom House, 2023).

Bununla birlikte, bu endekslerin metodolojik olarak algı temelli veri setlerine dayanması, sonuçların doğrudan açıklama üretmekten ziyade karşılaştırmalı eğilimleri yansıttığını göstermektedir. Bu nedenle tablo, Türkiye'deki kurumsal dönüşümün mutlak bir ölçümü değil, uluslararası sistem içindeki göreceli konumunun zaman içindeki değişimini ortaya koyan bir gösterge seti olarak değerlendirilmelidir.

3.5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Sonrası İdari Denetim Organlarının Kurumsal Yapısı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş, Türkiye'de yürütme organının kurumsal yapısını yeniden şekillendirmekle birlikte, idari denetim mekanizmalarının işleyişi, kurumsal özerkliği ve hesap verebilirlik kapasitesi üzerinde de etkiler doğuran bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Sayıştay, Devlet Denetleme Kurulu (DDK) ve Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) gibi temel denetim organlarının anayasal ve yasal çerçevelerinde doğrudan bir değişiklik olmamakla birlikte, bu kurumların işleyiş biçimleri ve raporlama faaliyetlerinin kamuoyundaki görünürlüğünde farklılaşmalar ortaya çıktığı görülmektedir (Sayıştay Faaliyet Raporları, 2018–2023; KDK Yıllık Raporları, 2019–2023).

Bu noktada çalışmalarda sıklıkla tartışılan "yetki genişlemesi-bağımsızlık ilişkisi" denetim kurumlarının değerlendirilmesinde önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Busuioc'un (2013) ortaya koyduğu yaklaşım, denetim kurumlarının yetki alanının genişlemesinin tek başına kurumsal etkililik üretmediğini; bağımsızlık düzeyi, kurumsal kapasite ve denetim bulgularının idari süreçlere yansımalarının belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde kamu denetim raporlarında da, denetim kurumlarının etkinliğinin yalnızca hukuki yetkiyle değil, uygulama kapasitesiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Sayıştay açısından değerlendirildiğinde, kurumun mali denetim kapasitesinin CHS sonrasında da devam ettiği ve düzenli raporlar aracılığıyla kamu yönetiminde hesap verebilirliği desteklemeye çalıştığı görülmektedir (Sayıştay Denetim ve Uygunluk Raporları, 2019–2023). Bununla birlikte, raporların idari uygulamalara yansımaya düzeyi ve tespit edilen bulguların yaptırım mekanizmasına dönüşme kapasitesi, yazında tartışmalı bir alan olmaya devam etmektedir.

Devlet Denetleme Kurulu ise doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Kurumun geniş inceleme ve denetim yetkisine sahip olması (DDK Faaliyet Raporları, 2018–2023), denetim kapasitesi açısından önemli bir imkân sunmakla birlikte, yürütme ile kurumsal bağının güçlü olması bağımsızlık tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu durum, yazın alanında DDK'nın "yürütme içi denetim mekanizması" olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Gözler, 2020).

Kamu Denetçiliği Kurumu ise bireysel başvuru mekanizması üzerinden işleyen ve idarenin işlem ve eylemlerine karşı tavsiye niteliğinde kararlar üreten bir yapıya sahiptir (KDK Yıllık Raporları, 2019–2023). Kuruma yapılan başvuruların yıllar içinde artış göstermesi kurumsal görünürlüğün yükseldiğini ortaya koymakla birlikte, tavsiye kararlarının bağlayıcı olmaması, kurumsal etkinliğin sınırlarını belirleyen temel unsur olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2. CHS Öncesi / Sonrası Yasama Denetim Araçları Karşılaştırması

Denetim Aracı	CHS Öncesi Durum	CHS Sonrası Durum	Kurumsal Değişim
Gensoru	Hükümeti doğrudan etkileyen siyasal sorumluluk aracıdır	Kaldırılmıştır	Yasamanın yürütme üzerindeki doğrudan denetim kapasitesi ortadan kalkmıştır
Güvenoyu	Hükümetin kurulmasında zorunlu mekanizmadır	Uygulanmamaktadır	Yürütmenin parlamentoya bağımlılığı sona ermiştir
Genel Görüşme	Etkin tartışma ve siyasal gündem oluşturma aracıdır	Devam etmektedir	Bağlayıcı sonuç üretme kapasitesi sınırlıdır
Soru Önergeleri	Sözlü ve yazılı soru birlikte kullanılabilir	Sadece yazılı soru uygulanmaktadır	Anlık denetim kapasitesi azalmıştır
Soru Cevaplanma Süreci	Cevaplanma oranı görece daha yüksektir	Yanıt gecikmeleri ve düşüşler gözlemlenmektedir	Bilgiye erişim fonksiyonu zayıflamıştır
Meclis Araştırması	Etkin bilgi toplama aracıdır	Devam etmektedir	Raporların bağlayıcılığı bulunmamaktadır
Bütçe Görüşmeleri	Parlamentonun güçlü denetim aracıdır	Devam etmektedir	Yürütmenin hazırlık sürecindeki etkisi artmıştır
Komisyon Denetimi	Etkin yasama denetim mekanizmasıdır	Devam etmektedir	Etki kapasitesi sınırlı hale gelmiştir

Not: Tablodaki değerlendirmeler, TBMM faaliyet raporları, soru önergelerine verilen yanıt oranları ve yasama denetim araçlarının anayasal/statüsel değişimleri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2, yasama denetim araçlarının yalnızca normatif varlıklarını değil, aynı zamanda fiilî kullanım biçimlerindeki dönüşümü de ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, araçların önemli bir kısmının kurumsal olarak varlığını sürdürmesine rağmen, özellikle gensoru ve güvenoyu gibi mekanizmaların kaldırılmasıyla parlamentonun yürütme üzerindeki doğrudan siyasal denetim kapasitesinde belirgin bir zayıflama meydana gelmiştir.

Soru önergeleri mekanizması varlığını sürdürmekle birlikte, sözlü soru uygulamasının kaldırılması ve yazılı soruların daha sınırlı ve gecikmeli yanıtlanması, bu aracın anlık denetim gücünü azaltmıştır. TBMM istatistiklerinde de görüldüğü üzere soru önergelerinin sayısal olarak yüksek olmasına rağmen (TBMM İstatistikleri, 2023), yanıt süreçlerindeki düzensizlikler bilgiye erişim fonksiyonunu sınırlamaktadır.

Komisyon denetimi ve meclis araştırması ise varlığını sürdürmekle birlikte, bağlayıcı sonuç üretme kapasitesinin düşük olması nedeniyle daha çok bilgi üretimi ve gündem oluşturma işleviyle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, yasama denetiminin biçimsel olarak devam ettiğini ancak işlevsel olarak daha dolaylı bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir.

Tablo 3. CHS Sonrası Denetim Organları Karşılaştırması

Alan	Sayıştay	DDK	KDK
Kurumsal Dayanak	Anayasal kurum	Cumhurbaşkanlığına bağlı	TBMM’ye bağlı
Bağımsızlık Düzeyi	Görece yüksek	Düşük	Orta
Denetim Alanı	Mali ve idari denetim	Tüm kamu kurumları	Bireysel başvuru
Karar Niteliği	Denetim raporu	İnceleme raporu	Tavsiye kararı
Bağlayıcılık	Düşük	Düşük	Düşük
Şeffaflık	Orta	Sınırlı	Orta
Temel Sorun	Uygulama etkisinin sınırlılığı	Bağımsızlık tartışmaları	Yaptırım gücünün eksikliği

Tablo 3, Türkiye’de idari denetim organlarının kurumsal yapılarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Genel görünüm, bu kurumların farklı anayasal ve idari konumlara sahip olmasına rağmen ortak bir sınırlılık alanında birleştiğini göstermektedir: bağlayıcılık ve yaptırım gücünün düşük olması.

Sayıştay, anayasal bir kurum olarak görece daha güçlü bir kurumsal zemine sahip olsa da, denetim raporlarının idari uygulamalara yansıma düzeyi tartışmalı kalmaktadır. DDK ise geniş yetki alanına rağmen yürütmeye doğrudan bağlı yapısı nedeniyle bağımsızlık tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. KDK ise artan başvuru sayısı ve görünürlüğüne rağmen, tavsiye niteliğindeki karar yapısı nedeniyle sınırlı bir etki üretmektedir.

Bu yönüyle tablo, idari denetim mekanizmalarının kurumsal kapasite ile fiilî etki arasında her zaman doğrusal bir ilişki üretmediğini; aksine kurumsal tasarım, bağımsızlık ve uygulama pratiğinin birlikte belirleyici olduğunu göstermektedir (Busuioc, 2013).

3.6. Sayıştay’ın Kurumsal Yapısı ve Denetim Yetkileri

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında Sayıştay, anayasal statüsünü korumakla birlikte kurumsal çerçevesi ve denetim süreçleri bakımından yeni bir işleyiş ortamı içerisinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bu dönemde denetim kapsamının genişlediği, bazı teknik denetim mekanizmalarının geliştirildiği ve hazırlanan raporların kamuoyu görünürlüğünün arttığı gözlemlenmektedir. Bu gelişmeler, mali denetim kapasitesinin kurumsal açıdan güçlendirilmesine yönelik bir eğilime işaret etmektedir.

Bununla birlikte, yüksek denetim kurumlarının etkililiği yalnızca teknik kapasite artışı üzerinden değerlendirilememektedir. OECD’nin yüksek denetim organlarına ilişkin belirlediği temel ilkeler; bütçe ve personel özerkliği, atama süreçlerinde kurumsal çoğulculuk ve denetim bulgularının kamu yönetimi üzerinde somut etki doğurabilme kapasitesi gibi unsurları da kapsamaktadır (OECD, 2019). Türkiye’de Sayıştay’ın anayasal güvenceye sahip olması önemli bir kurumsal dayanak oluşturmakla birlikte, üyelerin seçimi, raporların parlamentodaki işleme biçimi ve denetim sonuçlarının uygulamadaki etkisi bakımından farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Sayıştay raporlarının önemli bir bölümü tavsiye niteliğinde değerlendirmeler içermekte ve bu yönüyle doğrudan yaptırım üretmekten ziyade hesap verebilirliği destekleyen bir izleme işlevi görmektedir. Busuioc’un (2013) “soft accountability” olarak tanımladığı bu yapı, özellikle siyasal ve kurumsal iş birliğinin sınırlı olduğu durumlarda daha düşük etki kapasitesiyle ilişkilendirilmektedir. Türkiye bağlamında da bazı kamu kurumlarının Sayıştay raporlarında yer alan tespit ve önerilere farklı düzeylerde yanıt verdiği, bu nedenle raporların fiilî etkisinin kurumlar arasında değişkenlik gösterebildiği görülmektedir.

Ayrıca Sayıştay raporlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde ele alınma biçimi de kurumsal etkililik açısından önem taşımaktadır. KİT Komisyonu ve ilgili parlamenter denetim mekanizmalarının raporları değerlendirme sıklığı ile bu değerlendirmelerin politika ve uygulama üzerindeki etkisi, mali denetimin demokratik hesap verebilirliğe dönüşmesinde belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Sayıştay’ın teknik denetim kapasitesi ile parlamenter denetim süreçleri arasındaki ilişkinin, kurumsal etkinliğin önemli bir boyutunu oluşturduğu söylenebilir.

Karşılaştırmalı yazında yüksek denetim kurumlarının etkili olabilmesi, hukuki yetki genişliğinin yanında bulguların karar alma süreçlerine ne ölçüde yansıdığıyla da ilişkilendirilmektedir (Pollitt & Summa, 1996). Türkiye örneğinde de Sayıştay’ın kurumsal kapasitesinin arttığı, ancak bu kapasitenin kamu yönetimi üzerindeki somut etkisinin farklı kurumsal ve siyasal değişkenlere bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, CHS sonrasında Sayıştay’ın teknik denetim kapasitesini koruduğu ve bazı alanlarda geliştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, denetim bulgularının uygulamaya yansımaya düzeyi, parlamenter izleme süreçleri ve kurumsal özerklik boyutları, Sayıştay’ın etkililiğinin yalnızca hukuki yetkiler üzerinden değil, çok boyutlu bir kurumsal çerçeve içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

3.7. Devlet Denetleme Kurulu’nun Kurumsal Konumu ve Yetki Alanı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında yürütme organının kurumsal kapasitesinde meydana gelen dönüşüm, Devlet Denetleme Kurulu’nun (DDK) konumu ve işlevi üzerinde de belirgin etkiler yaratmıştır. Anayasal olarak Cumhurbaşkanına bağlı olan DDK’nın yetki alanı 2018 sonrasında genişletilmiş; kamu tüzel kişiliğine sahip çok sayıda kurum üzerinde inceleme ve araştırma yapabilme kapasitesi artırılmıştır. Bu durum, denetim kapasitesinin kapsamı bakımından kurumsal bir genişlemeye işaret etmektedir.

Bununla birlikte, denetim organlarının etkililiği yalnızca yetki genişliği üzerinden değil, aynı zamanda kurumsal bağımsızlık düzeyi üzerinden de değerlendirilmektedir. Gregory ve Giddings’in (2000) belirttiği üzere, yürütme organına doğrudan bağlı denetim yapıları, klasik anlamda bağımsız ombudsmanlık modellerinden farklılaşarak daha çok yürütme içi denetim veya koordinasyon mekanizmaları olarak işlev görebilmektedir. Türkiye’de DDK üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanması, raporların kamuya açıklanma biçimi ve kurumun idari süreçlerle olan ilişkisi, bu çerçevede farklı değerlendirmelere konu olmaktadır.

Öte yandan DDK’nın genişleyen yetki alanı, bazı açılardan yönetsel etkinliğe katkı sağlayabilecek bir potansiyel de barındırmaktadır. Kamu kurumlarında usulsüzlük iddialarının daha hızlı incelenebilmesi, kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi ve belirli alanlarda teknik denetim kapasitesinin artırılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak Mungiu-Pippidi’nin (2015) de vurguladığı gibi, denetim organlarının yüksek yetkilerle donatıldığı ancak kurumsal bağımsızlıklarının sınırlı olduğu durumlarda, bu yapıların siyasal bağlamdan etkilenme ihtimali artabilmektedir.

Bu çerçevede Türkiye’de DDK’nın kurumsal konumu, bir yandan geniş yetki alanı ile dikkat çekerken diğer yandan bu yetkilerin denge-denetim sistemi içerisindeki rolü bakımından tartışmalı bir alan oluşturmaktadır. Kurumun işleyişi, bağımsız denetim ile yürütme içi gözetim mekanizması arasındaki konumlanışı itibarıyla çok boyutlu bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

3.8. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Kurumsal Yapısı ve İşleyişi

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), Türkiye’de ombudsmanlık modelini temsil eden ve anayasal güvenceye sahip bir denetim mekanizmasıdır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında kurumun bilinirliğinin arttığı, başvuru sayılarında kayda değer bir yükseliş yaşandığı ve vatandaş ile idare arasındaki ilişkilerde daha görünür bir arabuluculuk işlevi üstlendiği gözlemlenmektedir.

Bununla birlikte, uluslararası ombudsmanlık standartları dikkate alındığında, KDK’nın kurumsal kapasitesi farklı boyutlarda değerlendirilmektedir. Uluslararası Ombudsman Enstitüsü (IOI) ve Avrupa Ombudsman Ağı (ENO) tarafından öne çıkarılan ölçütler; kurumsal bağımsızlık, bütçe özerkliği, kararların uygulanma düzeyi ve sistemik sorunlara yönelik analiz kapasitesi gibi unsurları içermektedir. Türkiye’de KDK’nın bu ölçütlerin bir kısmını karşıladığı, ancak özellikle kararların bağlayıcılığı ve uygulanma oranı bakımından çeşitli sınırlılıkların bulunduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.

KDK’nın kararlarının tavsiye niteliğinde olması, kurumun kamu yönetimi üzerindeki doğrudan etkisini sınırlayan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, ombudsmanlık

kurumlarının doğası gereği bağlayıcılıktan ziyade ikna ve yönlendirme gücüne dayandığı da literatürde vurgulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, KDK'nın etkisi yalnızca kararların uygulanma oranı üzerinden değil, idari uygulamalar üzerindeki dolaylı etkileri ve farkındalık oluşturma kapasitesi üzerinden de değerlendirilmelidir (Reif, 2004).

2018 sonrasında başvuru sayılarındaki artış, vatandaşların idareyle yaşadıkları sorunlarda KDK'yı daha fazla tercih ettiğini göstermektedir. Ancak başvuruların sonuçlanma süreleri ve benzer şikâyetlerin tekrar etme düzeyi, idari yapıdaki bazı sorunların sürekliliğine işaret edebilmektedir. Bu durum, KDK'nın yalnızca bireysel başvuru çözüm mekanizması değil, aynı zamanda sistemik sorunları analiz eden bir kurum olarak kapasitesinin önemini ortaya koymaktadır.

3.9. CHS Sonrası İdari Denetim Mekanizmalarının Kurumsal Özellikleri

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında Sayıştay, Devlet Denetleme Kurulu ve Kamu Denetçiliği Kurumu bağlamında bazı ortak eğilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İlk olarak, söz konusu kurumların yetki alanlarının belirli ölçüde genişlediği, ancak bu genişlemenin kurumsal bağımsızlık, yaptırım kapasitesi ve uygulama etkisi gibi boyutlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Literatürde “dependent oversight” olarak tanımlanan ve denetim organlarının yürütme ile kurumsal olarak yakın ilişki içinde olduğu yapılar, bu bağlamda açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

İkinci olarak, denetim çıktılarının büyük ölçüde tavsiye niteliğinde olması, bu kurumların etki kapasitesinin uygulamadaki karşılığı açısından farklılıklar doğurabilmektedir. Bu durum, hesap verebilirlik mekanizmalarının yalnızca kurumsal tasarım üzerinden değil, aynı zamanda siyasal ve yönetsel pratikler üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

Üçüncü olarak, yürütme ile denetim kurumları arasındaki ilişkilerin niteliği, denetim mekanizmalarının sistem içerisindeki rolünü belirleyen temel faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu ilişkiler bazı durumlarda koordinasyon ve bütüncül yönetim kapasitesini artırabilirken, bazı değerlendirmelere göre denetimin bağımsızlığı açısından tartışmalı sonuçlar da doğurabilmektedir.

Bu çerçevede CHS sonrasında Türkiye’de idari denetim yapısının, kurumsal tasarım, uygulama pratiği ve siyasal bağlamın birlikte şekillendirdiği çok katmanlı bir görünüm sergilediği söylenebilir. Karşılaştırmalı literatürde benzer yapıların farklı rejim tipleri içerisinde değişen işlevler üstlenebildiği dikkate alındığında, Türkiye örneğinin de bu daha geniş kuramsal tartışmalar içinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Anayasal perspektiften bakıldığında ise, idari denetim organlarının kurumsal bağımsızlığı, atama süreçleri, bütçe yapısı ve kararların etkisi gibi unsurların birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu unsurların etkileşimi, denetim mekanizmalarının demokratik yönetim içerisindeki rolünü belirlemekte ve denge-denetleme sisteminin işleyişine doğrudan katkı sağlamaktadır.

4. Tartışma

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine (CHS) geçiş, Türkiye’nin kurumsal mimarisinde yalnızca anayasal düzeyde değil, aynı zamanda yönetim pratikleri bakımından da kapsamlı bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, siyaset bilimi alanında yürütme merkezileşmesi, demokratik gerileme, kurumsal aşınma ve denge-denetim mekanizmalarının dönüşümü gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmaktadır (Bermeo, 2016; Levitsky & Ziblatt, 2019). Türkiye örneğinde CHS, yürütmenin sistem içerisindeki konumunu güçlendirirken, yasama, yargı ve idari denetim kurumlarının işlevsel rollerinde de belirli değişimlere yol

açmıştır. Bu değişimlerin yalnızca hukuki düzenlemeler üzerinden değil, aynı zamanda kurumsal uygulamalar ve davranış kalıpları üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yasama boyutunda, CHS sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yürütme üzerindeki denetim araçlarında önemli bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Parlamenter sistemde mevcut olan bazı klasik denetim mekanizmalarının kaldırılması veya yeniden düzenlenmesi, yasama-yürütme ilişkilerinin niteliğini değiştirmiştir. Bununla birlikte, mevcut denetim araçlarının uygulamadaki etkinliği ve sonuç üretme kapasitesi farklı değerlendirmelere konu olmaktadır. Başkanlık sistemlerine ilişkin çalışmalar, yürütmenin doğrudan halk tarafından seçildiği modellerde yasamanın denetim kapasitesinin kurumsal tasarım ve siyasal bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Shugart & Carey, 2012; Cheibub, 2006). Bu çerçevede Türkiye örneği, yürütme kapasitesinin artışı ile yasama denetimi arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı bir model olarak değerlendirilebilir.

Yargı alanında ise CHS sonrasında gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler, yargı bağımsızlığı ve yargının sistem içerisindeki konumu bakımından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun oluşum yapısında yürütme ve yasamanın rolünün artması, yazında yargı kurullarının bağımsızlığına ilişkin ölçütler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Burbank & Friedman, 2002; Larkins, 1996). Uluslararası endekslerde Türkiye’nin yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü göstergelerinde 2017 sonrasında gözlenen değişim, bu kurumsal dönüşümle birlikte ele alınmaktadır (Coppedge et al., 2023; WJP, 2023; Freedom House, 2023). Bununla birlikte, bu göstergelerin bağlamsal sınırlılıkları da dikkate alınarak yorumlanması önem taşımaktadır. Staton’un (2010) stratejik yargı davranışı yaklaşımı, belirli davalarda gözlemlenen karar örüntülerinin siyasal ve kurumsal bağlamla ilişkisini açıklamak açısından analitik bir çerçeve sunmaktadır.

İdari denetim mekanizmaları açısından bakıldığında, CHS döneminde kurumsal kapasite ile bağımsızlık arasındaki ilişkinin daha görünür hâle geldiği söylenebilir. Devlet Denetleme Kurulu’nun yetki alanının genişlemesi, Sayıştay’ın teknik kapasitesinin gelişmesi ve Kamu Denetçiliği Kurumu’nun başvuru sayılarındaki artış, denetim mekanizmalarının kapsamının genişlediğine işaret etmektedir. Ancak bu gelişmelerin denetim çıktılarının uygulamadaki etkisi, kurumsal bağımsızlık düzeyi ve siyasal bağlam ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum, yazında denetim kapasitesi ile kurumsal özerklik arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ortaya koyan yaklaşımlarla uyum göstermektedir (Busuioac, 2013).

Ginsburg ve Simpser’in (2014) çalışmaları, anayasal düzenlemelerin bazı siyasal bağlamlarda yürütme gücünün yeniden yapılandırılmasında önemli araçlar hâline gelebildiğini göstermektedir. Türkiye’de CHS sonrasında yaşanan dönüşüm de, anayasal ve kurumsal düzenlemelerin birlikte ele alınması gereken bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede, yasama ve yargı organlarının rolündeki değişim ile yürütmenin artan kurumsal kapasitesi arasındaki ilişki, yazında tartışılan farklı rejim tipolojileriyle birlikte analiz edilebilir.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin CHS sonrası siyasal sisteminde üç temel eğilimin öne çıktığı söylenebilir. İlk olarak, yürütme organının karar alma süreçlerindeki belirleyiciliğinin arttığı görülmektedir. İkinci olarak, yasama ve yargı organlarının dengeleyici rolünün niteliği ve kapsamı yeniden şekillenmiştir. Üçüncü olarak ise idari denetim mekanizmalarının kurumsal yapısı, yetki, bağımsızlık ve etki kapasitesi arasındaki ilişki çerçevesinde çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir. Bu eğilimler, demokratik gerileme ve kurumsal dönüşüm alanında tartışılan bazı modellerle benzerlikler taşımakla birlikte, Türkiye’nin kendine özgü kurumsal ve siyasal bağlamı içerisinde değerlendirilmelidir.

Tablo 4. Türkiye–Polonya ve Macaristan’ın Karşılaştırmalı Kurumsal Dönüşüm Analizi

Alan	Türkiye (2017 sonrası CHS)	Polonya (2015 sonrası PiS dönemi)	Macaristan (2010 sonrası Fidesz dönemi)	Ortak Noktalar
Yargı Kurulları	HSK üyeleri yürütme + yasama çoğunluğu tarafından seçiliyor; hâkim temsili zayıf; yürütme etkisi belirgin	Ulusal Yargı Konseyi üyeleri hükümet çoğunluğu tarafından yeniden belirleniyor; hâkim temsili azaltıldı	Yargı Konseyi’nin hükümete yakın isimlerle yeniden yapılandırılması; yürütmeye yakın atamalar	Yargı kurullarında siyasal çoğunluğun belirleyiciliği artmış, hâkim temsili azalmıştır
Yüksek Yargı Reformları	Yargıtay/Danıştay üye yapıları değişti; istinaf sistemi güçlendi; içtihat birliği zayıfladı	Yüksek Mahkeme Başkanı hükümete yakın bir isimle değiştirildi; disiplin dairesi hükümet kontrolünde	Anayasa Mahkemesi üyeleri hükümet tarafından değiştirildi; mahkeme yetkileri kısıtlandı	Yüksek yargının yapısı ve içtihat istikrarı siyasal etkilere açık hâle gelmiştir
Denetim Kurumları	DDK yürütmeye bağlı; Sayıştay bağımsız fakat yaptırımlar zayıf; KDK’nın bağlayıcılığı düşük	Sayıştay karşılığı kurum hükümet etkisine açık; medya ve yolsuzluk gözetimi siyasal kontrol altında	Sayıştay ve Ombudsman siyasal etkiler altında; bağımsız denetim kapasitesi sınırlı	Denetim kurumlarında bağımsızlık azalmış; yürütmeye eklemlenmiş modeller oluşmuştur
Yürütme Merkezileşmesi	CHS ile yürütme tek merkezde toplandı; kararname yetkisi geniş; parlamentonun denetimi zayıf	Hükümet yasama çoğunluğu ile birlikte devlet kurumlarını yeniden şekillendiriyor	Tek parti hâkimiyeti modeli; anayasa değişiklikleri yürütme gücünü pekiştiriyor	Yürütme gücü tüm ülkelerde hızlı biçimde merkezileşmiştir
Hukukun Üstünlüğü Göstergeleri (V-Dem, WJP)	2017 sonrası hızlı düşüş	2015 sonrası istikrarlı gerileme	2010 sonrası keskin gerileme	Hukuksal gerileme eğilimi üç ülkede paraleldir

Kaynak: Bozóki & Hegedüs, 2018; Sadurski, 2019; Ginsburg & Huq, 2018; Levitsky & Way, 2012.

Tablo 4’te sunulan karşılaştırmalı çerçeve, Türkiye’nin CHS sonrası kurumsal dönüşümünün Polonya ve Macaristan örnekleriyle belirli açılardan benzerlikler taşıdığını göstermektedir. Özellikle yargı kurullarının yapısı, yüksek yargı reformları, denetim kurumlarının konumu ve yürütmenin sistem içerisindeki ağırlığı bakımından bazı ortak eğilimler dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bu benzerliklerin her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve kurumsal bağlamı içerisinde farklı sonuçlar üretebildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye’nin bu karşılaştırmalı çerçevedeki konumu, ne tamamen yerleşik başkanlık sistemleriyle ne de klasik parlamenter modellerle tam olarak örtüşmektedir. Bu durum, Türkiye örneğinin hibrit veya melez kurumsal yapılar çerçevesinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla CHS deneyimi, karşılaştırmalı siyaset alanında farklı rejim tipolojileri arasında konumlanan bir örnek olarak ele alınabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, CHS sonrasında karar alma süreçlerinde hız ve merkezî koordinasyon kapasitesinde artış olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bununla birlikte, denge-denetim mekanizmalarının işleyişi, kurumsal bağımsızlık ve hesap verebilirlik gibi alanlarda ortaya çıkan değişimlerin çok boyutlu biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, kurumsal kapasite ile demokratik yönetim ilkeleri arasındaki

dengeyi nasıl kurulacağı, gelecekteki reform tartışmaları açısından önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine (CHS) geçişin Türkiye’de siyasal kurumların işleyişi, güç dağılımı ve denetim mekanizmalarının kapasitesi üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir analiz çerçevesinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, CHS’nin yalnızca anayasal bir model değişikliği olmadığını; devletin kurumsal mimarisini yatay (yasama–yargı–yürütme ilişkileri) ve dikey (kurum içi işleyiş ve karar alma süreçleri) düzeylerde yeniden şekillendiren kapsamlı bir dönüşüm yarattığını göstermektedir. Bu dönüşümün en belirgin özelliği, yürütme organının sistemin merkezine yerleşmesi ve diğer kurumsal aktörlerin bu merkez karşısındaki konumlarının yeniden tanımlanmasıdır.

Yasama organı açısından değerlendirildiğinde, CHS sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yürütme üzerindeki denetim kapasitesinde belirgin bir daralma yaşandığı görülmektedir. Gensoru ve güvenoyu gibi doğrudan siyasal sorumluluk üreten araçların kaldırılması, soru ve araştırma mekanizmalarının etkisinin zayıflaması ve bütçe sürecinin yürütme ağırlıklı bir yapıya dönüşmesi, parlamentonun klasik denetim fonksiyonlarını önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Bu durum, yasamanın yalnızca norm koyucu bir organ olma rolünü zayıflatmakla kalmamış; aynı zamanda politika yapım süreçlerinde müzakere ve çoğulculuk kapasitesinin de daralmasına yol açmıştır. Dolayısıyla CHS, yasama organını kurumsal olarak ortadan kaldırmamakla birlikte, işlevsel olarak yürütme karşısında daha sınırlı bir aktöre dönüştürmüştür.

Yargı alanına ilişkin bulgular ise kurumsal bağımsızlık ve hukuki öngörülebilirlik açısından daha derin etkiler ortaya koymaktadır. Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun yapısında gerçekleştirilen değişiklikler, atama ve terfi süreçlerinde yürütme ve yasama çoğunluğunun belirleyici rolünü artırmış; bu durum yargı bağımsızlığının yapısal temellerini zayıflatmıştır. Bunun yanı sıra yüksek yargı organlarında gerçekleştirilen yeniden yapılanma ve istinaf sisteminin güçlenmesi, karar alma süreçlerinde yeni dinamikler yaratmış; özellikle içtihat birliği ve karar tutarlılığı açısından daha parçalı bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede yargı, yalnızca kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda davranışsal düzeyde de dönüşüm geçirmiş; siyasal risklerin yüksek olduğu alanlarda daha temkinli ve uyumlu karar örüntülerinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durum, hukukun üstünlüğü ilkesinin pratikteki uygulanabilirliği açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir.

İdari denetim mekanizmaları açısından ise daha karmaşık ve ikili bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bir yandan Sayıştay’ın teknik kapasitesinin artması, Devlet Denetleme Kurulu’nun yetki alanının genişlemesi ve Kamu Denetçiliği Kurumu’nun görünürlüğünün yükselmesi, denetim kapasitesinin güçlendiğine işaret etmektedir. Öte yandan bu kurumların kararlarının bağlayıcı olmaması, bütçe ve personel özerkliklerinin sınırlı kalması ve yürütme ile olan kurumsal ilişkilerinin bağımsızlık açısından tartışmalı bir yapı sergilemesi, denetimin etkinliğini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu durum, literatürde sıklıkla vurgulanan “yetki genişlemesi–bağımsızlık erozyonu” ikileminin Türkiye örneğinde somutlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla denetim organları niceliksel olarak güçlenirken, niteliksel olarak sınırlı bir etki üretmektedir.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin CHS sonrası kurumsal yapısının üç temel ekseninde yeniden şekillendiği söylenebilir. Birinci eksen, yürütmenin siyasal sistem içindeki belirleyici konumunun güçlenmesi ve karar alma süreçlerinin merkezileşmesidir. İkinci eksen, yasama ve yargı organlarının hem kurumsal hem işlevsel düzeyde dengeleyici kapasitelerinin zayıflamasıdır. Üçüncü eksen ise denetim mekanizmalarının artan yetkilerine rağmen bağımsızlık ve yaptırım kapasitesi bakımından sınırlı kalmasıdır. Bu üçlü yapı,

karşılaştırmalı siyaset literatüründe yürütme-dominant sistemler ve demokratik gerileme tartışmalarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, kurumsal dönüşümün yalnızca hukuki düzenlemeler üzerinden değil, aynı zamanda kurumsal davranış örüntüleri üzerinden de gerçekleştiğidir. Yasama organının daha sınırlı bir denetim pratiği üretmesi, yargının belirli alanlarda daha temkinli karar örüntüleri geliştirmesi ve denetim kurumlarının tavsiye odaklı bir işleyişe yönelmesi, CHS'nin pratikteki etkilerinin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Bu durum, anayasal tasarım ile uygulama arasındaki ilişkinin dinamik ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Politika önerileri açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'de demokratik yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi için kurumsal bağımsızlık ve denge-denetim mekanizmalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Yargı alanında atama ve terfi süreçlerinin şeffaf ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulması, yasama organının denetim araçlarının işlevselliğinin artırılması ve denetim kurumlarının bağlayıcılık ile bütçe özerkliği temelinde güçlendirilmesi bu sürecin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu reformlar, yalnızca kurumsal yapıların yeniden düzenlenmesini değil, aynı zamanda yönetim kültürünün dönüşümünü de gerektirmektedir.

Türkiye'nin önünde, kurumsal mimarinin geleceğine ilişkin iki temel yönelim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, parlamenter denetimi güçlendiren ve yürütmenin siyasal sorumluluğunu artıran bir modeldir. İkincisi ise mevcut başkanlık sisteminin güçlü fren-denge mekanizmalarıyla yeniden tasarlanmasıdır. Her iki yaklaşımın başarısı, kurumsal bağımsızlık, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ne ölçüde içselleştirildiğine bağlıdır.

Sonuç olarak, CHS sonrasında Türkiye'de yürütmenin karar alma kapasitesi artmış; ancak bu artış, denge ve denetim mekanizmalarının zayıflamasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Bu durum, kısa vadede yönetsel etkinlik sağlasa da uzun vadede kurumsal denge, hukuki öngörülebilirlik ve demokratik istikrar açısından önemli riskler barındırmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir bir yönetim modeli, ancak güçlü ve bağımsız kurumlara dayanan, etkili denetim mekanizmalarıyla desteklenen ve çoğulcu karar alma süreçlerini önceleyen bir kurumsal yapı ile mümkün olacaktır.

Etik Beyanı/ Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / *It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used as references are listed in the bibliography.*

Etik Bildirim/Ethics Notification: info@esosder.org

Çıkar Çatışması Beyanı/ Declaration of conflict of interest:

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. / *There is no potential conflict of interest in this study.*

Yapay Zekâ Kullanımı /Use of Artificial Intelligence:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Kaynakça

- Ackerman, B. (2000). The new separation of powers. *Harvard Law Review*, 113(3), 633–729.
- Adalet Bakanlığı. (2022). *Adli istatistikler 2022*. Adalet Bakanlığı Yayınları.
- Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19.
- Bozóki, A. & Hegedüs, D. (2018). An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, 25(7), 1173–1189. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1455664>.
- Burbank, S. B. & Friedman, B. (2002). *Reconsidering judicial independence*. In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial independence at the crossroads: An interdisciplinary approach* (9-42). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781452229577.n2>.
- Busuioc, M. (2013). *European agencies: Law and practices of accountability*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199699292.001.0001>.
- CEPEJ, (2016). *European judicial systems: Efficiency and quality of justice*. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cepej-stud/1680788228>, Erişim Tarihi: 25.11.2025.
- Cheibub, J. A. (2006). *Presidentialism, parliamentarism and democracy*. Cambridge University Press.
- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S. I., et al. (2023). *V-Dem [Varieties of Democracy] Dataset v13*. V-Dem Institute.
- Council of Europe. (2016). *Rule of law checklist*. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission).
- Damaška, M. R. (1991). *The faces of justice and state authority: A comparative approach to the legal process*. Yale University Press.
- European Commission (2023). *Türkiye 2023 Report*. Brussels: European Commission.
- Freedom House, (2023). *Freedom in the World 2023*. Washington D.C.: Freedom House. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf, Erişim Tarihi: 27.11.2025.
- Fukuyama, F. (2013). What is governance? *Governance*, 26(3), 347–368.
- Garoupa, N. & Ginsburg, T. (2009). Guarding the guardians: Judicial councils and judicial independence. *The American Journal of Comparative Law*, 57(1), 103–134. <https://doi.org/10.5131/ajcl.2008.0004>.
- Ginsburg, T. & Huq, A. (2018). *How to save a constitutional democracy*. University of Chicago Press.
- Ginsburg, T. & Simpser, A. (2014). *Constitutions in Authoritarian Regimes*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107252523>.
- Gözler, K. (2019). *Türk Anayasa hukuku dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa hukuku genel esaslar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gregory, R. & Giddings, P. (2000). *Righting wrongs: The ombudsman in six countries*. Berlin: IOS Press.
- Günday, M. (2017). *İdare hukuku*. 11. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.

- Kaboğlu, İ. Ö. (2021). *Anayasa hukuku dersleri (Genel esaslar)*. 15. Baskı. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kamu Denetçiliği Kurumu. (2019–2023). *Yıllık raporlar*. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık). <https://www.ombudsman.gov.tr>.
- Kosař, D. (2016). *Perils of judicial self-government in transitional societies*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316282519>.
- Larkins, C. M. (1996). Judicial independence and democratization: A theoretical and conceptual analysis. *American Journal of Comparative Law*, 44(4), 605–626.
- Levitsky, S. & Way, L. A. (2012). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511781353>.
- Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2019). *How democracies die*. Penguin.
- Linz, J. J. (1990). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 51–69.
- Mainwaring, S. & Shugart, M. S. (2012). *Presidentialism and democracy in Latin America*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139174800>.
- Mungiu-Pippidi, A. (2015). *The quest for good governance: How societies develop control of corruption*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316286937>.
- Negretto, G. (2013). *Making constitutions: Presidents, parties and institutional choice in Latin America*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139207836>.
- OECD. (2017). *Trust and public policy: How better governance can help rebuild public trust*. OECD Publishing.
- OECD. (2019). *Supreme Audit Institutions and good governance*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2016/09/supreme-audit-institutions-and-good-governance_g1g6e847/9789264263871-en.pdf, Erişim Tarihi: 21.11.2025.
- Özbudun, E. (2020). *Türk anayasa hukuku*. 20. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pollitt, C. & Summa, H. (1996). Performance audit and evaluation: Similar tools, different relationship. <https://doi.org/10.1002/ev.1041>.
- Power, M. (1999). *The audit society: Rituals of verification*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198296034.001.0001>.
- Reif, L. C. (2004). *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*. Springer.
- Sadurski, W. (2019). *Poland's constitutional breakdown*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840503.001.0001>.
- Sayıştay. (2018–2023). *Faaliyet raporları*. Sayıştay Başkanlığı.
- Sayıştay. (2019–2023). *Denetim ve uygunluk raporları*. Sayıştay Başkanlığı.
- Shugart, M. S. & Carey, J. M. (2012). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173988>.
- Staton, J. K. (2010). *Judicial power and strategic communication in Mexico*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750632>.

- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2018). *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku*. 22. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2023). *Parlamenter faaliyet istatistikleri*. TBMM Yayınları.
- Varieties of Democracy Institute. (2023). *Varieties of Democracy (V-Dem) dataset*. University of Gothenburg. <https://www.v-dem.net>.
- Venice Commission. (2010). *Report on the independence of the judicial system: Part I – The independence of judges*. Council of Europe.
- Venice Commission, (2017). *Opinion on the amendments to the Constitution of Turkey adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum*. Strasbourg: Council of Europe. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e), Erişim Tarihi: 12.11.2025.
- Voigt, S. (2016). *Empirical constitutional economics*. Cambridge University Press.
- World Bank. (2017). *World development report 2017: Governance and the law*. World Bank.
- World Justice Project, (2023). *Rule of Law Index 2023*. Washington, D.C.: WJP. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2023.pdf>, Erişim Tarihi: 16.11.2025.
- Yargıtay. (2022). *Faaliyet raporu 2022*. Yargıtay Başkanlığı.